

Lukiolaisten käsityksiä kielen normien perusteista

Ylioppilastutkintolautakunnassa järjestetyssä äidinkielen kokeen kehittämiskokeilussa käytettiin varsinaisten laajahkojen päätehtävien lisäksi valinnaisina eräitä pikkutehtäviä. Yksi tällainen oli kielenhuollon perusteiden ymmärtämistä testaava kysymys. Tehtävän idea on peräisin englantilaiselta Quirkiltä, ja suomenkielisen version siitä on laatinut apul.prof. Auli Hakulinen. (Hän oli laatinut tehtävän alun perin muuhun tarkoitukseen mutta luovutti sen ystävällisesti käyttööni.)

Tehtävä oli seuraavanlainen:

Millä perusteilla seuraavia lauseita voi pitää huonoina?

1. Haluan pihvin tomaattikastikkeella.
2. Miksi luulet että hän lähti?
3. Vettä tuli määrällisesti liikaa.

Tehtävässä siis edellytetään kielenhuollon perusteiden oivaltamista eräissä selkeiltä näyttävissä tapauksissa. Varsinaisia kieliopin tietoja ei vaadita, ei myöskään pyydetä korjaamaan lauseita. Tehtävän asettelu nostaa esiin kysymyksen kielitiedon ja -taidon suhteesta normien oppimisessa. Missä määrin oppilailta on vaadittava normien perustana olevan arvomaailman tuntemista? Tulisiko kaikki oikeakielisyyssikäytännöt perustella? Millaista metakieltä opetuksessa olisi käytettävä? Olisiko pysyteltävä kieliopin termistössä vai tarvitaanko enemmän ns. käytännöl-

listä kielenanalysointikykyä, jota Valma Yli-Vakkuri (1980) on maininnut opiskelijoilta puuttuvan. Artikkelissaan »Ankaran puutarhurin tarhassa» (1980) Yli-Vakkuri erittelee suomalaisissa kielenoppaissa mainittuja hyvän kielen ominaisuuksia: aiemmin on pidetty tärkeänä kielen puhtautta, nyttemmin selkeyttä ja taloudellisuutta ja kaiken aikaa myös esteettisyyttä.

Yllä mainitun tehtävän oli valinnut yhteensä 48 oppilasta. Tällä kokeilukerralla oli mukana viisi koulua, joista kaikista oli vastauksia melko tasaisesti. Lukiot sijaitsevat Helsingissä, Riihimäellä, Savonlinnassa, Siilinjärvellä ja Vaasassa. Annetut vastaukset kertovat jotakin oppilaiden oikeakielisyyssikäytännöistä (tai sitten siitä, millaisia vastauksia he olettavat toivottavan).

Eräät vastaajista olivat tyytyneet luonnehtimaan kaikkia esimerkkilauseita yleisesti. Näistä yleisluonnehdinnoista useimmat nostavat esiin selkeyden ja taloudellisuuden vaatimuksen:

- »Lauseet ovat epämääräisiä ja siksi ne voidaan tulkita eri tavalla.»
- »-- lauseiden ajatuksenkulku ei ole hyvin toimiva, --»
- »Niistä voi saada väärän käsityksen.»
- »Kullakin lauseella on kaksi merkitystä.»

Toiseksi yleisin kriteeri näissä yleisluonnehdinnoissa oli puhtaus:

- »Niissä on käytetty vieraskielistä lauserakennetta.»
- »-- niissä on käytetty svetisismejä.»
- »Ne kuulostavat huonolta suomalta.»

Vastaajat ovat havainneet esimerkeissä myös muotojen ja rakenteiden epäpuhtautta:

- »-- kieliopillisia virheitä.»
- »-- lauseissa on aivan väärä muotoja.»
- »Kaikissa lauseissa on käytetty väärä lauserakenteita.»
- »Ne ovat -- vaillinaisia.»

Yksi vastaajista on nojannut esteettisiin normeihin:

- »Lauseet ovat töksähtäviä --.»

Äidinkielen opetus

Edellä mainittujen kaltaiset luonnehdinnat ovat tietysti vastauksiksi kovin ylimalkaisia. Seuraavassa tarkastellaankin vastauksia, jotka liittyvät kuhunkin esimerkkiin erikseen.

1. *Haluan pihvin tomaattikastikkeella.*

Jos selitykset luokitellaan samaan tapaan kuin edellä, saadaan 42 selityksen luonteesta seuraavanlainen taulukko:

Selitys	Mainintoja
1. Merkitys epäselvä	
a) »Pihvi on kastikkeen päällä.»	12
b) »Pihvi vaihdetaan tomaattikastikkeeseen.»	3
c) »Voi saada käsityksen, että on kysymyksessä t-kastikkeella tehty/maustettu pihvi.»	3
d) Muita, epämääräisempiä selityksiä	4
2. Pragmaattinen normi	
»Liian määräävä/epäkohtelias», »Ei ole määräävä eikä pyytävä» jne.	9
3. Vieras vaikutus	2
4. Muodon sopimattomuus	2
5. Esteettiset syyt	1
6. Muut (epämääräisiä)	2
	<hr/> Yht. 42

Lausetyyppi kuuluu kielenoppaiden sveltisimiklassikoihin (esim. Ikola 1968: »myymäläadessiivi»). Vierasperäisyyttä vastaajat eivät ole silti yleensä perusteluissaan maininneet — vain kahdella on tällainen selitys. Valtaosa vastaajista pitää lausetta huonona sillä perusteella, että sen merkitys jää epäselväksi, ja näistä suurimmalle osalle syntyy merkitysassosiaatio 'päällä'. Muitakin tulkintoja tällainen rakenne on tuonut vastaajien mieleen. Huomattakoon esimerkiksi sen käsittäminen välinettä tarkoittavaksi.

Yllättäen moni on nostanut esiin

pragmaattisen normin: *haluan* ei ole kyllin kohtelias muoto pyynnöksi, tai häiritseväksi katsotaan se, että muoto ei ole selvästi käsky eikä pyyntö. »Muodon sopimattomuuden» maininneet ovat ilmeisesti tarkoittaneet adessiivia ja sen tarkoittamaa epäselvyyttä.

18 vastaajaa (42:sta) on myös tarjonnut tilalle parempaa vaihtoehtoa. Yleisin korjaus on *pihvin tk:n kera/kanssa*; lisäksi on tarjottu seuraavia: *pihvin ja tk:ta*, *pihvin tk:lla maustettuna* ja *pihvin jossa on tk:ta*. Muutamassa tapauksessa *haluan* on korjattu kohteliaampaan muotoon *haluaisin*.

2. *Miksi luulet että hän lähti?*

Tämän lauseen virheellisyyttä selitti yhteensä 28 vastaajaa. Osa jätti väliin, osa tyytyi vain tarjoamaan parempaa vaihtoehtoa. Selitykset voi ryhmitellä seuraavasti:

Selitys	Mainintoja
1. Kaksiselitteisyys	
a) »Ei tiedä, kohdistuuko kysymys lähtemiseen vai syyhyn.»	10
b) »Väärin tehty kysymys, jos tarkoitetaan kysyä lähdön syytä.»	6
2. Ylimalkainen torjunta	6
3. Jonkin muotoseikan mainitsemisen	6
	<hr/> Yht. 28

Ylivoimaisesti suosituin selitys oli siis lauseen kaksiselitteisyys: 16 vastausta. Kuu-dessa tapauksessa lause oli torjuttu ylimalkaisesti toteamalla »On huonoa suomea» jne. Jotkut ovat tarttuneet sellaisiin muotoseikkoihin kuin esimerkiksi pilkun puuttumiseen tai pää- ja sivulauseen eri aikamuotoon. Yksi oli arvellut, että luulemisen asemesta pitäisi käyttää tarkkaa tietämistä ilmaisevaa verbiä. Yleisin korjausehdotus oli *Miksi luulet hänen lähteneen?* Muita: *Minkä luulet olevan syynä siihen, että hän lähti? Tiedätkö syyn hänen lähtöönsä? Tiedätkö miksi hän lähti?*

3. *Vettä tuli määrällisesti liikaa.*

Selityksiä tuli yhteensä 42. Lähes kaikissa puututtiin *määrällisesti*-sanankäyttöön, mutta syitä sen torjumiseen esitettiin kovin monenlaisia:

Selitys	Mainintoja
1. Tautologia	
a) Selitetty täsmällisesti: Esim. »Sanaan <i>liikaa</i> sisältyy jo määrän arviointi», »Vettä voi tulla liikaa ainoastaan paljouden kannalta.»	11
b) Epämääräisempi: » <i>Määrällisesti</i> on liika ~ turha ~ tarpeeton.	4
2. Sanan epärelevanttius	
a) <i>Määrällisesti</i> viittaa mitattavuuteen, jota ei voi soveltaa veteen: esim. »Vettä ei mitata määrässä», »Vesi on ainesana, sitä ei voi laskea», »Veden määrää ei yleensä lasketa».	6
b) Sana ei sovi, koska tarkkaa määrää ei tiedetä.	6
c) Ylimalkaisempi: »Sana on huono ~ ei sovi ~ tuntuu hassunkuriselta», »Sanaa ei voida käyttää tällaisessa lauseessa».	6
3. Sanan epätäsmällisyys	2
4. Syntyy käsitys: Vesi ei muuten haitannut, mutta määrä oli liikaa.	1
5. Vierasperäisyys: <i>Määrällisesti</i> on vierasperäinen.	1
6. Sanajärjestys on huono.	1
7. Pitäisi olla <i>satoi</i> eikä <i>tuli</i> .	3
	Yht. 42

Yksitoista vastaajaa 42:sta oli siis osannut täsmällisesti ilmaista lauseen huonouden syyn. Sen lisäksi neljä oli pitänyt *määrällisesti*-sanaa tarpeettomana. Aika yllättäviltä tuntuvat selitykset, joiden mukaan vettä ei voitaisi mitata. Tämäntapaista selitystä, jonka perusteita on vaikea ym-

märtää, oli tarjonnut kuusi vastaajaa neljästä eri koulusta. Yhtä monta on niitäkin, jotka ovat olettaneet, että sanankäyttö edellyttäisi määrän tietämistä. Kolme vastaajaa ei ole hyväksynyt *tulla*-verbiä tällaiseen lauseeseen vaan pitää samasta oikeampana ilmauksena.

Korjausehdotuksista tavallisin on *Vettä tuli liikaa*. Lisäksi oli ehdotettu sellaisia kuin *Vettä tuli liian paljon*, *Vettä tuli ihan ~ aivan liikaa*, *Vettä satoi liikaa* ja *Vettä satoi määrällisesti liikaa*.

Vastaukset herättävät monenlaisia ajatuksia. Epäilijöille voin vakuuttaa, että kokeiluun osallistuvat lukiolaiset suhtautuivat tehtäviin poikkeuksetta vakavasti. Leikkimielisiä vastauksia ei siis annettu. Vastaajat ovat siinä mielessä valikoituneita, että he olivat saaneet valita tehtävän monista vaihtoehdoista. Useat eri kouluista tulleet vastaukset näyttäisivät viittaavan siihen, että joko kielenhuollon perusteet eivät aina ole kovinkaan selvät tai että vastaajilta puuttuu sopiva metakieli selitysten antamiseen. Esimerkiksi sellainen perustelu kuin »Sana *tomaattikastikkeella* sisältää konnotatiivisia merkityksiä» kertoo, että kielenhuollon ja kielitiedon termistö saattaa lukiolaiselle olla melkoista hepreaa. Oppilaat ovat todennäköisesti pyrkineet antamaan sellaisia selityksiä, jotka tyydyttäisivät kielenhuollon asiantuntijoita. Näin he ovat joissakin tapauksissa jopa terveen järjen vastaisesti omaksuneet pikkutarkan, vikoilevan asenteen, joka ehkä heidän mielestään kuuluu kielen normien opettajille. Kertoisiko sellaisesta kokemuksesta, että kieltä huollettaessa ollaan joskus hyvinkin tarkkoja ilman järkeenkäypää perustetta? Oppilaiden taipumus tietäntyyppiin vastauksiin ei näytä tämän aineiston mukaan olevan riippuvainen koulusta eikä opettajasta, sillä kaikkia tavallisia vastaustyyppisiä oli kaikista viidestä koulusta.

On pohtimisen arvoista, miten kielen normit ja niiden perusteet tulisi lukiolaisille opettaa. Koulun ja varsinkin lukion yhtenä tehtävänä on tietysti korrektiläisen yleiskielen opettaminen. Mutta mitkä

Äidinkielen opetus

ovat parhaat oppimisen tavat? Kykenevätkö oppilaat kielenkäyttötilanteissa turvautumaan kieliopillisiin selityksiin vai opitaanko kielen käytänteet tavallisemmin mallioppimisen ja harjaantumisen kautta?

Näistäkin vastauksista heijastuu kielenohjauskielelle tyypillinen kaksinaisuus: joskus monitermistä ja vaikeaa, joskus taas epämääräistä ja asenteellista. Niin kielen normien takana olevat näkemyselliset periaatteet (selkeys, puhtaus, taloudellisuus, esteettisyys) kuin tapauskohtaiset ohjeetkin pitäisi osata välittää

kyllin täsmällisesti mutta silti käytännöllisesti. Tämä lienee Yli-Vakkurin kaipaaman käytännöllisen kielenanalysointikyvyn yksi edellytys.

ANNELI KAUPPINEN

L Ä H T E E T

IKOLA, OSMO 1968: Suomen kielen käsikirja. WG, Helsinki.

YLI-VAKKURI, VALMA 1980: Ankan puutarhurin tarhassa. — Virke n:o 6.